**“ЗАЯЫН ГЭСЭРИЙН ТУУЖ”, “АБАЙ ГЭСЭР ХҮБҮҮН” ҮЛГЭР ДЭХ
ХҮНИЙГ ИЛЖИГ БОЛГОН ХУВИРГАСАН МОТИВ**

Chultemsuren Rinchingiin
Mongolian State University of Education
Ulaanbaatar, Mongolia

**THE MOTIVE FOR TURNING A MAN INTO A DONKEY IN THE “ZAYA GESER”
AND “ABAI GESER KHUBUN” EPICS**

Abstract. The article examines the motive for the transformation of a person into a donkey. The author conducts a comparative analysis of this motif on the basis of the Beijing version, which is most susceptible to Buddhist processing, the Zain version, and the Buryat versions of the Geseriad. In each text, there is a different elaboration of this motive, which makes each of the versions under consideration unique.

Keywords: transformation motif, epic, fairy motif, epic motif, mythology

1. Оршил

Хүнийг илжиг (donkey=ass), морь болгон хувиргасан мотив (Аа.Т. 1213) европ дахины үлгэрт байдаг тухай тэмдэглэгдсэн байдаг. Харин “Гэсэрийн тууж”-д хүнийг илжиг болгон хувиргасан мотивыг анх 1951 онд Л.Лигети (L.Ligeti) судлан үзжээ. Тэр Гэсэр мангасын эгчийг илжиг болгон хувиргасан өгүүлэмжийн үүсэл нь Тан улсын үетэй холбосон тухай саналыг дэвшүүлснийг монголын нэрт эрдэмтэн Д.Ёндон задлан тайлбарласан юм.

В.Хайссиг (W.Heissig) эрдэмтэн “Бээжин барын Гэсэр”-т Гэсэрийг илжиг болгосон тухай товч, дэлгэрэнгүй хоёр хувилбарыг харьцуулан судалжээ.

С.Ю.Неклюдов 1984 онд “Монгол угсаатны баатарлаг тууль” (“Геройческий эпос монгольских народов”) номдоо: Хүнийг илжиг болгон хувиргах мотив нь Гэсэрийн хувилбаруудын хамгийн анхдагч хувилбарт хадгалагдаж үлдсэн байна. “Ид шидээр хувиргаж, сөрөг ба эерэг дүрийг илжиг болгох, хорлогч этгээдийг өөрийг нь илжигт хувилгах хоёр хэлбэр сэдвийн хувьд зэрэгцэн оршиж байгаа нь ид шидэтний хувилгах чадвартай холбоотой” гэсэн чухал дүгнэлт хийжээ” (Неклюдов С.В. 1984:187-190) гэсэн болно.

Л.Лигети (L.Ligeti), В.Хайссиг (W.Heissig), С.Ю.Неклюдов нарын санал дээр түшиглэн Д.Ёндон: Монгол “Шидэт хүүрийн үлгэр”-ийн “Үгээгүй хүний II бүлэг”-т илжигний зурагтай хуйлмал цаас дэлгэж дээр нь хүн хөрвөөвөл илжиг болж хувирдаг. Илжиг болсны дараа дахин хөрвөөвөл хүн болон хувирдаг.

“Рашааны дусалын” Номтын Ринчений хувилбарт “Бээжин барын Гэсэр”-т мангасын авга эгчийг Гэсэр илжиг болгон хувиргадаг шиг адил төстэй мотив байна.

Ийм төстэй мотив бас XII зууны үеийн тойн Шэйравдоржийн зохиосон “Бодова-таны аймгийн үлэмж ном, утгыг гийгүүлэгч зул, Үлгэрийн ном эрдэнэ цогцолсны лагша тайлбар”, XIV зууны үеийн Балдан-Ишийн зохиосон “Үлгэрийн ном цогцолсны чухал домог” зэрэгт хүнийг илжиг болгон хувиргасан, хүнийг илжиг болгохыг хүссэн боловч өөрөө илжиг болсон мотив бас уламжлагдан иржээ.

Мөн XIX-XX зууны эхэн үеийн монголын зохиолч Лувсанцэрэнгийн “Ламримын тайлбар” номд ид шидэт таягаар хүнийг илжиг болгосон мотив байдаг.

Дээд Монголын аман үлгэрт бас ид шидэт таягаар хүнийг илжиг болгон хувиргасан мотив байна. Ер нь хүнийг илжигт хувилгах гээд чадалгүй өөрөө чадагдан илжиг болон хувирсан мангас эмийн мотив нь түвдийн (төвөдийн Р.Ч) аман зохиолд элбэг байсан нь “Гэсэрийн тууж”-д уламжлагдан иржээ гэж Д.Ёндон (Ёндон Д. 2014:286-289) онцлон тэмдэглэсэн юм.

Энэ бүхнээс харахад хүнийг илжиг болгох мотив нь “Гэсэрийн тууж”-ийн олон хувилбарт түгээмэл байгаа нь тодорхой байна. Ийм сэдвийг өмнөх судлаачид судалсан боловч уг мотивыг хэрхэн уран дүрслэлтэй дүрсэлсэн. Хувилбар бүрийн онцлог уг мотивт хэрхэн дүрслэгдсэн байна. Тэрхүү мотивоор дамжуулан илэрхийлэх үзэл санааны хувирал байна уу? Халх нутгаас олдсон “Заяын Гэсэр”

болон буриадын Гэсэрийн хувилбаруудад хүнийг илжиг болгон хувиргах мотив хэрхэн дүрслэгдсэн байна гэдэгт ажиглалт хийхийг энэ илтгэлд хичээлээ.

2. “Заяын Гэсэрийн тууж” дахь хүнийг илжиг болгон хувиргах мотив

“Заяын Гэсэрийн тууж”-ийн “Арван хүчин төгссөн мангасын хувилгаан ламыг алсан арван дөрөвдүгээр бүлэг”-ийн Ромугоо, Мангасын хувилгаан ламтай хуйвалдав хэмээх дэд бүлгийн өгүүлэмж нь буюу **Илжиг болгох мотив нь:**

Мангас хутагт лам болон хувирч, элдэв их эрдэнэстэй Гэсэрийн нутагт ирнэ.

Ромугоо ламын их алт эрдэнэст нь шунаж, гэргий нь болохыг зөвшөөрнө.

Ромугоо, лам хоёр хуйвалдаж, Гэсэрийг хатан нь ятгасаар мангас ламд мөргүүлнэ.

Лам Гэсэрийн толгойд илжигний хөргөөр адисласанд хар илжиг болж хувирна.

Лам илжгийг хотдоо авчирч, хамаг бузар юмыг өдөр шөнөгүй ачиж зовооно.

Илжиг болсон Гэсэрийг аврах мотив нь:

Мэргэн хиа, Царгин өвгөн, Цасын хүү Лайзав нар Ажу мэргэн хатанд очиж тус болохыг гуйна.

Ажу мэргэн эхлээд илжиг болсон Гэсэрийг ч тэднийг ч үл тоож ордондоо ч үл оруулна.

Лайзав: — Гэсэр авгыг минь мангас элдэв муу бузар ачаа ачсаар уушиг нь гаран үхэх гэж уйлахад Ажу мэргэн хатан сая уярна.

Ажу мэргэн хиа, Лайзав хоёрыг ювуу болгон хувиргаж, хавтгандаа хийгээд мангасын газарт очино.

Тэгэхдээ Ажу мэргэн “нүд нь нэгэн алд ширгэсэн, хөмсөг нь өвчүүндээ хүрсэн, дэлэн хөх нь өвдөгтөө хүрсэн, хурц соёо нь арзайсан, есөн алд хар таягтай мангасын эгч болж хувиран очино.

Рогмугоо энэ мангасын эгчийг Гэсэрийн хувилгаан биш үү гэж хардан сэрэмжилнэ.

Мангасын эгч мангас дүүгээ загнаж, гоморхож байгаад бэлгэнд хар илжгийг нь авна.

Мангас, Рогмугоо хоёр “мангас эгч”-дээ үл итгэн, мангас сахиусаа хэрээ болгон дагуулж явуулна.

Илжгийг хөтлөн мангасын улсад очоод ус өвс элбэг өгч, Лусын хаанаас адист идээ авчран өгсөнд илжиг хатангир хар хүү болон хувирна. Дараа нь рашаанаар угааж эмт идээ өгсөнд Гэсэр хаан хүн болж хувирна.

Гэсэр мангас ламыг устган дарах мотив нь:

Энэ бүлэгт хүнийг илжиг болгох, Ажу мэргэн өөр дүрд хувилах, Гэсэр, мангас хоёр ч өөр дүрд хувилах, хувилгах мотив элбэг байгаа нь сонирхолтой. Үүнийг хүснэгтээр үзүүлбэл:

Гэсэрийн өөр дүрд хувилах мотив	Мангасын өөр дүрд хувилах мотив
Мангасын эгч эмгэн болон хувирна	Чоно болж зугатаана
Заан болж хөөнө	Бар болон зугатаана
Арслан болж гүйцэн ирэхэд	Ялаа шумуул болно
Ялаа шумуулыг устгах гэж байхад	Их хутагт лам болно
Ламыг ид шидээр зүүдлүүлнэ	Зүүдэнд үзэгдсэн шавь ирэхэд хүндэлнэ
Гэсэр шавь болж мангасын гэрийг шатаана	Чоно болж ульж, батгана-хар ялаа болж, шатаж үхнэ

3. Бээжин барын Гэсэрт хүнийг илжиг болгон хувиргасан мотив

Бээжин барын Гэсэрт байгаа хүнийг илжиг болгон хувиргах мотив нь анхдагч төдийгүй дэлгэрэнгүй өгүүлэмжтэй. Тэр мотив нь уг хувилбарын “Арван зүгийн эзэн Гэсэр хаан мангасын хувилгаан ламыг дарсан наймдугаар бүлэг”-т байдаг.

Ловсгаа мангас Гэсэрээс өшөө авахаар алтан өнгөт лам болон хувирч ирдэг. Түүний Гэсэрийг хорлох гэж байгааг тэнгэрт байгаа гурван эгч нь, гурван богд тэнгэр мэдэж саад хийх гэснээ Гэсэр ялагдах ёсгүй. Бас хорлогч ламыг эхэлж баривал Хурмаст тэнгэр, Үйл бүтээгч буруушаах болно гээд мангас ламыг саадгүй явуулна.

Гэсэрийн Алтан дагина ятгаж байж түүнийг ламд мөргүүлнэ. Гэсэр ламд бус түүний авч яваа бурхны дулдуу, бадар аяганд нь мөргөсөнд лам илжигний хөргөөр Гэсэр хааныг хар илжиг болгоно. Илжигт гутал, оймс аливаа муу хувцсыг ачсанд Гэсэрийн дээд биед оршсон 10 зүгийн бурхан, дунд биеийн дөрвөн их тэнгэр, доод биед оршигч Лусын хаан цөм бузартсан тул биенээс нь гарч явна. Мангас лам илжгийг гурван давхар төмөр ногтоор ногтолж, гурван давхар төмөр чөдрөөр чөдөрлөж, Алтан дагинын хамт авч одно.

Ловсгаа илжгийг ус өвс өгөхгүй хүнд ажилд зүтгүүлж зовооно. Ажу мэргэн хатан нь хөх тарлан харцага болон хувилж очоод тэнгэрээс ид шидээх мөндөр хур буулгана. Ажу мэргэн хатан илжгийг

авч нисэн гурван эгч, дээд тэнгэр Хурмаст тэнгэрт хүргэж өгнө. Хурмаст тэнгэр, 33 тэнгэр, Шигэмуни бурхан илжиг болсон Гэсэрийг хувилгаан төрхөнд нь оруулж өгдөг.

Энэхүү Бээжин барын Гэсэрт хүнийг илжиг болгон хувиргах мотивын уран дүрслэл илүү дэлгэрэнгүй бөгөөд Бурхан, Хурмаст тэнгэр цөм тусалж буй зэрэг шашны болон бөөгийн шүтлэг, дүр, дүрслэл, элемент их байна.

Харин “Заяын Гэсэрийн тууж”-д бол уг мотивын дүрслэл товч бөгөөд аман үлгэр, туулийн шинж нь илүүтэй, өөр дүрд улбарин хувилах мотив нь илүү тод уран дүрслэлтэй харагдаж байна. Ид шидээр нөлөөлөх, шидэт амьтан, шидэт эд зүйлс, шидэт үйл явдал зэрэг шидэт үлгэрийн онцлог шинж, домог зүйн нөлөө ихтэй ажээ.

4. Гэсэрийн буриад хувилбарт хүнийг илжиг болгон хувиргах мотив

“Абай Гэсэр хүбүүн” хэмээх буриад ардын үлгэр буюу Гэсэрийн буриад хувилбарт хүнийг илжиг болгон хувиргах мотив байна. Энэ нь уг туулийн “Гэсэр Лойр хар Лобсоголдойг дарсан” (Наимадахи халаа, Гэсэрэй Лойр хара Лобсоголдойе дарахан тушаа) наймдугаар бүлэгт гарч байна. Бээжин барын Гэсэр, “Заяын Гэсэрийн тууж”-аас ялгагдах нь яруу найргийн хэлбэрээр уран яруу шүлэглэсэн томоохон найраглалд тэрхүү сэдэв, мотив дүрслэгдсэн байна.

Лойр хар Лобсоголдой Абай Гэсэр хөвүүнээс өшөө авах, Урмай-Гоохон хатныг булааж авахаар явахад нь гурван эгч нь муу арга зааж өгч байна. Тэр:

Ехэ Ёнхобой эгэшингээ	Бурхидан бузаран унажа
Баруун хүлэй нь оймхоор	Элжэгэн хүлэг болохо!
Мүнгэн сара бүтээлгээб,	Тэрэ гэхын дээрэндэ
Абай-Гэсэр хүбүүнэй	Эмээл тохом тохоорой
Магнай уруунь шидэжэ	Түмэр гэнжээр гэнжэлжэ
Бурхидуулаха үрээлтэйб”-гэжэ	Түмэр шүдэрөөр шүдэрлөөрэй
Лойр хара Лобсоголдойн	Тийһэн яахан бэсэрээ
Хэлэн хүүнэн байхада... дунд эгч Ёнхобой нь:	Улаан наранай түһөөтэй
“Матаар мүнгэн сараараа	Урмай-Гоохон хатандань
Магнай уруунь шидэхэдэшни,	Элжэгэн хүлэгөө унуулаад
Абай Гэсэр хүбүүншни	Түргэн дундаа тэхэрээрэй гэнэ

Энэ мэт шүлэглэн уран яруу дүрсэлжээ. Буриад хэл аялгуу сайн мэдэхгүй халх хүн ч энэ бүлгийг бүхэлд нь уншихад сэтгэл хөдөлж, уран яруу хэллэг, зүйрлэл зэрэг нь үнэхээр гайхалтай сайхан дүрслэлтэй байна.

Энэхүү буриад хувилбарын хүнийг илжиг болгон хувиргах мотив нь Бээжин барын Гэсэрийн хувилбарын нөлөөтэй бөгөөд Ловсгаа мангас нь буриад хувилбарт Лойр хар Лобсоголдой (Лойр хара Лобсоголдой) нэрээр гарч байгаа нь төстэй байна. Буриад хувилбарт мангасын гурван эгч нь Ёнхобой, Гэсэрийн хатан нь Урмай-гоохон нэртэй гарч байна.

Табин табан тэнгэрийн	Саргал ноён авгыг нь:
Оёдол даран түрэнэн	Заан шаргал моритой
Олон баян тэнгэрийн	Загал буурал толгойтой
Орой харан түшэнэн	Сагаан үүлэн харгытай
Мянган бурхан һаюултай	Сагаан зэрлиг номотой
Түмэн тэнгэрийн түшүүлтэй	Сагаан ехэ ханаатай
Манзан-Гүрмэ төөдэй гэсэн бол	Саргал-Ноён абгань... гэж дүрсэлжээ.

Буйдан-Улаан баатар, Хан-Хюрмас тэнгэрийн ууган цагаан хүү Заса-мэргэн баатар, түүний ууган, отгон хүү Айзай, Муузай хоёр зэрэг дүрүүд нь бусад хувилбараас огт өөр өвөрмөц байна. Гэсэрт Бурхан биш тэнгэр, Хан хурмаст тэнгэр зэрэг тусалж байгаа нь Бээжин барын Гэсэр, Заяын Гэсэрийн тууж зэргээс ялгарч, нэн эртний үеийн бөө мөргөлийн, тэнгэр онгодын дүр, дүрслэлээрээ буриад хувилбарын онцлогийг харуулж чадаж байна.

Хүн илжиг болсон мотивыг өмнөх судлаачид Гэсэрийн туужийн үүсэл гаралтай илүү холбож үзэх, үлгэрийн мотив-хэв шинжийн үүднээс тайлбарлахыг илүүд үзсэн харагддаг. Харин тэрхүү мотивыг хэрхэн уран сайхнаар боловсруулсан, хувилбар бүрт ямар онцлог илэрч, Гэсэрийн туужийн нийтлэг болоод өвөрмөц ялгааг хэрхэн тодруулж байгааг би голлон ажиглахыг оролдсон юм. Тухайлбал илжиг хэрхэн ядарч зүдэрч байгаа дүрслэлийг хүснэгтээр тоймлон харуулбал:

Бээжин барын Гэсэрт	Заяын Гэсэрийн туужид	“Абай Гэсэр хүбүүн”-д
Гурван давхар төмөр ногтоор ногтлоод гурван давхар төмөр чөдрөөр чөдөрлөөд...гурван сар болтол ус өгөхгүй, нэгэн өдөр мянган таар буудай ачиж, хоёр бөө нь шийдмээр цохин, гурван давхар ширмэн байшинд хорьж, ус өвс өгөхгүй хүнд ажилд зүтгүүлж зовооно	Элдэв бузар муу юмыг өдөр шөнөгүй ачаалсаар уушиг зүрх нь гаран үхэхэд ойртон зовооно.	Түмэр тоногоор тоногложо Түмэр тэргэдэ тэргэлбэ Толгой бээшни саазада Тохоног бээшни минаада Хангай хадын саанааа Хара шулуу зүдхүүлбэ Хара хүлхээ адхажа Сагаан хөөхээ дуһаажа Түмэр минаагаар һабуулан Шуһа нүжээ гоожуулан Зобохын ехээр зобожо Тулихын ехээр тулижа

Хүнийг илжиг болгон хувиргах мотив нь буриадад М.Н.Хангаловын “Абай Гэсэр Богдо хан” хувилбарын 7 дугаар бүлэгт (Лобсогой превращает Абай Гэсэр хана в осла¹), П.Дмитриевийн “Гэсэр” хувилбарын 14 дүгээр бүлэгт (Превращение Гэсэра в осла и спасение его Алма Мэргэн), А.О.Васильевын “Абай Гэсэр Богдо-хан” хувилбарын 16 дугаар бүлэгт (Превращение Гэсэра в осла и спасение его сестрой), П.Степановын “Абай Гэсэр хүбүү” хувилбарын 5 дугаар бүлэгт (Превращение Гэсэра в осла и спасение его сестрой), Н.Ивановын “Абай Гэсэр хан” хувилбарын 8 дугаар бүлэгт (Бой Гэсэра с мангадхаем Лойр Лобсоголдоом) тус тус (Абай Гэсэр хүбүүн, 1995:491,497, 502, 504) байна. Тэдгээрийн хувилбар бүрийн дээрх мотивын дүрслэл өвөрмөц бүхий онцлог, дүр, үүрэгтэй байна.

5. Дүгнэлт

Хүнийг илжиг болгох мотив монгол угсаатны баатарлаг тууль-Гэсэрийн туужид тодорхой дүрслэгджээ.

Энэхүү мотив нь домог зүй, шидэт үлгэрийн өөр дүрд улбарин хувирах мотив, шидэт үлгэрийн ид шидэт зүйлс, ид шидэт амьтан, ид шидэт үйл явдал зэрэг мотивын шинжийг хадгалж байна.

Хүн илжиг болон хувирах дүрслэлийг онцгой уран дүрслэл, адилтгал зүйрлэл, хэтрүүлэл, хүншүүлэл зэрэг уран дүрслэлийн хэрэглүүрийг чадамгай боловсруулан дүрсэлсэн нь уг зохиолын цэнгээн баясуулах, уяран хайрлах зэрэг сэтгэлийн өнгө аясыг илэрхийлэх, уншигчдад тийм таашаал олгох үүрэгтэй байна.

Бээжин барын Гэсэрийн хувилбарт буддын шашны Бурхадын нэр илүү гарч, Гэсэр илжиг болон хувирсан нь муу үйлийн үр (карма)-ийн үр боловсорсон. Мөнх бусын ойлголтыг дам дамдаа ойлгуулсан. Бурхадын ид шид ач тусын хүчээр болон зовлонгоо эдэлж дууссан цаг нь болсон тул илжгэн төрлөөс ангижирч байгаа зэрэг бурханы шашны үзэл санаа, ойлголт ч энд ил далд санаагаар дүрслэгдсэн байж магадгүй.

“Заяын Гэсэрийн тууж”-д хүн илжиг болон хувирах мотив нь адил төстэй боловч ардын аман үлгэрийн шинж, домог үлгэр (миф), шидэт үлгэрийн онцлогийг илүү хадгалсан товч, богино текст-өгүүллэг шинжтэй болжээ.

Буриадын хэд хэдэн хувилбарт дурдсан мотив байгаагаас “Абай Гэсэр хүбүүн” үлгэрт (туульд) хүн илжиг болон хувирсан мотивыг илүү уран сайхан, метафор дүрслэлтэй, шүлэглэсэн хэлбэрээр томоохон найраглал болгон боловсруулжээ.

Бээжин барын Гэсэрийн хувилбарт буддын шашны үзэл санаа илүү байгаа бол “Заяын Гэсэрийн тууж”-д ардын аман үлгэрийн үзэл санаатай.

Харин “Абай Гэсэр хүбүүн” үлгэрт (туульд) домог зүйн, тэнгэр шүтэх үзэл, бөө мөргөл, онгод тэнгэрийн дүр, дүрслэл, зан үйл илүү хадгалагдан дүрсэлсэн байна.

Ямарч мотивыг монгол угсаатны аман зохиолд өөр нэг үйл явдал өрнөх сэдэл болгох төдий биш маш уран дүрслэл, метафор зэргээр баяжуулан, үйл явдлыг улам сонирхолтой болгож, дүрүүдийн сэтгэл зүй, зан чанарыг улам тодруулж, үлгэр, тууль доторх биеэ даасан нэг бүлэг буюу аман өгүүллэг, өгүүллэг, найраглал болгож чадаж байгаа нь бичлэгийн өвөрмөц туурвил зүй нь болж байна.

Дээр өгүүлсэн содон, өвөрмөц мотив нь төвөд, монгол, халх, буриад, унгин, эхирэд-булгад зэрэг хувилбаруудын биеэ даасан өвөрмөц шинжийг харин ч бүүр илүү тодруулан дүрсэлж гаргаад нутаг

¹ Д.А.Бурчина. Гэсэриада западных бурят. Указатель произведений и их вариантов, Новосибирск, 1990. С. 96-100.

нутгийн өвөрмөц ахуй, амьдрал, шашин шүтлэг зэргийг ижил төстэй болон өвөрмөц ялгаатай үзүүлэхэд саад бэрхшээл учруулахгүй байна.

Үлгэр, тууль-аман зохиолын ижил төстэй мотив бүхэн нь эх текстийн онцгой нэгэн өвөрмөц салаа бүтэц нь болж, уран сайхны тод ялгамжит дүр бүтээн, эх текстийг бүрдүүлэн батжуулж, сонирхолтой уран бүтээл болсон зохиол, үлгэр-, өгүүллэг, найраглал, туулийг боловсруулан бүтээдэг ажээ.

Ном зүй

Абай Гэсэр хүбүүн, Буряад арадай үлгэр — Бурятский народный эпос (на бур.яз). Согсолом найруулагша Намжила Гармаевича Балдано, Орошолынъ бэшэгшэ А.И.Уланов, Улаан-Үдэ, 1969. С. 449-520.

Абай Гэсэр хүбүүн (Абай Гэсэр могучий). М., 1995.

Гэсэр // Цэндийн Дамдинсүрэн, Эрдэм шинжилгээний бүтээлийн чуулган, I боть, Эрхлэн хэвлүүлсэн А.Д.Цэндина, Р.Отгонбаатар, Хэвлэлд бэлтгэсэн Р.Отгонбаатар, Хянан тохиолдуулсан А.Д.Цэндина, Г.Билгүүдэй, “Соёмбо притинг” ХХК, Уб., 2017, х. 298-308.

Заяын хувилбар // Дамдинсүрэн Ц. Гэсэрийн туужийн түүхэн үндэс (Исторические корни Гэсэриады), Орос хэлнээс орчуулсан А.Д. Цэндина, Хянаж найруулсан Л.Хүрэлбаатар, Уб., 1998. С. 52-63.

Заяын Гэсэрийн тууж, Монгол бичгээс крилл бичигт хөрвүүлж, удиртгал, тайлбар, зүүлт сэлт үйлдсэн Түдэвийн Баясгалан, Ред. С.Юндэнбат, Уб., 2013. С. 259-264.

Ёндон Д. Хүнийг илжиг болгон хувилсан сэдвэр (мотив) // Бичгийн ба аман зохиолын харилцааны асуудалд, ШУА, Хэл зохиолын Хүрээлэнгийн “Эрдмийн өв” цуврал, Ред. С.Байгалсайхан, Эмхт. Д.Сумьяа, Уб., 2014, х. 286-292.

Неклюдов С.Ю. Героический эпос монгольских народов. М., 1984. С.187-190.

Чүлтэмсүрэн Р. “Заяын Гэсэрийн тууж”-ийн зарим онцлог // Солонгос, монголын хамтарсан эрдэм шинжилгээний хурал, The 23 th International Academic Conference for Mongol Studies, The Korean Association for Mongol Studies, Монгол Улсын Их Сургууль, Уб., 2007.07.23, х 3-114.

The Types of the Folktale, A classification and bibliography, Antti Aarne's, Translated and Enlarged by Stith Thompson, Indiana University, Helsinki, 1973.